

Pedagogical conditions for the development of communicative competence of students of “Temurbek school”

Barno SAPAEVA¹

University of Public Security of the Republic of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received December 2022
Received in revised form
15 December 2022
Accepted 20 January 2023
Available online
15 February 2023

Keywords:

communicative competence,
competence,
educational activity,
cognitive,
reflexive,
linguistic,
thinking,
creative thinking,
communicative culture,
language skills,
structural approach,
functional approach.

ABSTRACT

Pedagogical-psychological characteristics, factors, and conditions of the development of communicative competence among students of “Temurbek School” are shown in the article. It is shown that the features of their educational activities, level of knowledge, personal qualities, and reflexive processes are especially important in the development of communicative competence in their studies.

2181-1415/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss1/S-pp104-109>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

“Темурбеклар мактаби” ўқувчиларида коммуникатив компетентликни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Коммуникатив
компетентлик,
компетентлик,
ўқув фаолияти,
когнитив,
рефлексив,
лингвистик,
тафаккур,

Мақолада “Темурбеклар мактаби” ўқувчиларида коммуникатив компетентликни ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари, омиллари, шарт-шароитлари кўрсатиб ўтилган. Айниқса, ўқувчиларда коммуникатив компетентликни ривожлантиришда ўқув фаолиятининг хусусиятлари, билим даражаси, шахсий сифатлари, рефлексив жараёнлар муҳим эканлиги кўрсатиб ўтилади.

¹ Independent Researcher, University of Public Security of the Republic of Uzbekistan.

ижодий фикрлаш,
мулоқот маданияти,
тил кўникмалари,
тузилмавий ёндашув,
функционал ёндашув.

Педагогические условия развития коммуникативной компетентности у учащихся «Темурбеклар мактаби»

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

коммуникативная компетентность, компетентность, учебная деятельность, познавательная, рефлексивная, лингвистическая, мышление, образное мышление, коммуникативная культура, языковые навыки, структурный подход, функциональный подход.

В статье рассмотрены педагогико-психологические особенности, факторы, условия развития коммуникативной компетентности у учащихся «Темурбеклар мактаби». Показано, что особенности их учебной деятельности, уровень знаний, личностные качества, рефлексивные процессы имеют особое значение в развитии коммуникативной компетентности в обучении.

Коммуникатив компетентликни шакллантириш ўқувчининг фаоллиги ва унинг когнитив фаоллигини ривожлантириш каби дидактик шарт билан бевосита боғлиқ. П.Я. Гальперин, Н.Ф. Тализина ўз концепциясининг асоси сифатида идрокни эмас, балки қўлланиладиган билим ва кўникмаларга адекват бўлиши керак бўлган фаолиятни (ташқи – амалий ёки ички – ақлий) оладилар [3]. Тадқиқотчиларнинг фикрича, агар улар фаол бўлмаса, ўқувчиларнинг ақлий фаолиятига ҳар қандай таъсир самарасиз бўлади, яъни фақат ўқувчининг ўзи фаоллиги орқали ҳар қандай таълим дастурини ўзлаштириши мумкин. Олимлар ўқувчи ўқув фаолиятининг қуйидаги босқичларини аниқлаган [4]:

- материални мўлжалга олиш;
- ташқи моддий фаолият;
- баланд овоздаги тил ҳаракати;
- ўзингиз ҳақидаги лингвистик ҳаракат;
- ақлий ҳаракат.

Мазкур концептуал ғоялар ўқув ва когнитив фаолиятни ташкил этишининг махсус тизимини яратишда намоён бўлади. Бу жараёнда ўқувчилар томонидан янги маълумотларни фаол ўзлаштириш содир бўлади ҳамда бу эса уларнинг ютуқларига айланади. Тафаккурни, жумладан, ижодий фикрлашни экспериментал тадқиқ этиш натижалари Д.Н. Богоявленский, С.Ф. Жуиков ва бошқа шу каби олимларнинг тадқиқотларида ҳам ўзининг аниқ аксини топди. Улар ўз асарларида она тилини ўзлаштиришининг психологик механизмларини, ўқувчиларнинг билиш ва ижодий қобилиятларини муваффақиятли ривожлантириш йўллари очиб беради. Шундай қилиб, Д.Н. Богоявленский ўқувчиларга она тилини ўргатишда улар олдида маълум вазифалар – муаммолар пайдо бўлган тақдирда муваффақиятли когнитив фаолият учун шароит яратиш мумкинлигини таъкидлайди [1]. Мазкур қараш С.Ф. Жуиков ва

унинг шоғирдлари томонидан олиб борилган илмий тадқиқот ишларида ривожлантирилган. С.Ф. Жуиковнинг таъкидлашича, мактаб ўқувчиларининг грамматикани ўзлаштиришдаги ижодий қобилиятларини намоён қилишга муаммоли ёндашув амалга оширилганда бундай шароитлар ёрдам беради [5].

Бу жараёнда кўп нарса ўқитувчи фаолиятига, яъни ўқувчиларнинг таълим фаолиятини фаоллаштиришга, уларнинг ижодий имкониятларини очиб беришни рағбатлантиришга боғлиқ. Шундай қилиб, биз ўқитувчининг касбий-педагогик фаолиятини ўқувчиларда коммуникатив компетентликни шакллантиришнинг муҳим дидактик шарт сифатида белгилаймиз. Ўқувчилар билан ўзаро муносабат шундай бўлиши керакки, ўқитувчи ўз ўқув ва когнитив фаолиятининг объекти сифатида ҳаракат қиладиган ўқувчининг фаолиятини ташкил қилиши ва назорат этиши мумкин. Психологияда бундай жараёнлар рефлексив дейилади. Рефлексив жараёнлар деганда шахслараро ўзаро таъсирга ҳамроҳ бўладиган ва мулоқот иштирокчиларининг мотивлари ва ниятлари, уларнинг коммуникатив вазиятни идрок этишнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш имконини берадиган жараёнлар тушунилади [9]. Ю. Кулюткиннинг фикрича, рефлексив жараёнлар – бу бир шахс (ўқитувчи) томонидан бошқа шахс (ўқувчи)нинг “дунёнинг ички расми”ни акс эттириш жараёнлари. Ўқитувчи фаолияти нафақат ўқувчининг ички дунёсини қайта ишлаб чиқаришни, балки уни ўқитиш ва тарбиялаш мақсадида фаол, мақсадли ўзгартиришни ҳам ўз ичига олади. Агар бу ўзгаришлар ўқувчининг ўз фаоллиги билан амалга оширилишини ҳисобга олсак, ўқитувчининг вазифаси ушбу фаолиятни рағбатлантирадиган шарт-шароитларни яратишдан иборат, деган хулосага келишимиз мумкин. Замоनावий фанда ўқувчилар фаолиятига педагогик раҳбарлик қилиш функцияларининг икки тури ажратилади [7]. *Биринчиси*, ўқитувчи ушбу фаолиятнинг предмети мазмунини қуришда (мазмунни, ўқитиш усулларини танлайди). *Иккинчиси*, ўқитувчи ўқитишнинг предмет мазмунидан ташқари, ўқувчилар билан биргаликдаги фаолият шакллари ҳам олдиндан айтиб беради, самарали муносабатларни шакллантиришни, ўқувчи шахсининг муайян ижтимоий-психологик фазилатларини ривожлантиришни таъминлайди. Етакчиликнинг ушбу функцияларини амалга ошириш ўқувчиларнинг билимларини ўзлаштириш жараёнида фаоллиги ва мустақиллигини ривожлантиришнинг умумий ғоясига асосланади.

Тузилмавий ёндашув педагогик фаолиятнинг психологик таркибий қисмлари: мотив, мақсад, педагогик ҳаракатлар, педагогик маҳорат ва қобилиятларни таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Функционал ёндашувга кўра, ўқитувчининг касбий-педагогик фаолиятда амалга оширадиган функциялари кўриб чиқилади. Ўқитувчи фаолиятининг асосий функционал элементларига ташкилий, коммуникатив, гностик, лойиҳалаштириш, конструктив кабилар киради.

Рефлексив ёндашувнинг ўзига хос хусусияти педагогик фаолиятни алоқа қонунларига мувофиқ юзага келадиган биргаликдаги фаолият сифатида кўриб чиқишдир. Ўқитувчи ва ўқувчи мулоқот субъектлари бўлиб, унда ўқитувчи ташкилотчи ва етакчи ролига эга. Демак, педагогик фаолият ўқитувчи фаолияти бўлиб, унинг мазмуни ўқувчиларнинг ўқув-тарбия жараёнидаги фаолиятига раҳбарлик қилиш, унинг асосий соҳаларини ривожлантиришга қаратилган.

Педагогик ўзаро таъсирда иштирок этувчи ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларининг хилма-хиллиги, ўзаро таъсир доирасидаги педагогик вазиятларнинг ностандарт хусусияти педагогик фаолиятнинг ижодий хусусиятини белгилайди.

“Темурбеклар мактаби” ўқувчилари фаолиятининг акс эттирувчи ва акс эттирмайдиган етакчилигини ажратинг. Рефлексив етакчилик ўқувчи таълим жараёнининг марказий шахси, унинг асосий иштирокчиси деган ғояга асосланади. Ўқитувчининг вазифаси ўқувчиларнинг ривожланиш жараёнини осонлаштириш, улар учун шароит яратиш ва ўзини тўлиқ ифода этишга эришишга ҳар томонлама ҳисса қўшишдир [6].

“Темурбеклар мактаб”и ўқувчиларининг ёш хусусиятларини ўрганишга бағишланган психологик-педагогик адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, уларнинг шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари, биринчи навбатда, ўқувчи ривожланишининг ижтимоий ҳолатидаги ўзгаришлар билан белгиланади. “Темурбеклар мактаби” ўқувчилари катталар, мустақил ҳаётга кириш арафасида, у ҳаёт йўлини танлаш билан дуч келади, ўз тақдирини ўзи белгилаш зарурати пайдо бўлади. Унинг келажакдаги мустақил ҳаётида ўз ўрнини топиши муҳим.

Коммуникатив компетентликни шакллантириш учун қулай дидактик шароитларни яратишга бир қатор ички омиллар таъсир кўрсатади. Бу:

- мотивацион соҳа;
- шахснинг ички позицияси;
- “мен” ва шахс ўзига хослик ҳиссини ривожлантириш ва шакллантириш.

Шахснинг дунёқарашни аниқлаш ва шакллантириш, унинг когнитив фаолиятга таъсири, ўзини ўзи билиш ва ахлоқий онгга таъсири каби мотивацион соҳасини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилади. Шахснинг “ички позицияси” ва “Мен” динамикасига ҳам асосий аҳамият қаратилади. “Ички позиция” боланинг ўз имкониятлари, олдинги тажрибаси, илгари пайдо бўлган интилишлари ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, келажак у ҳозирги вақтда ҳаётда эгаллаб турган объектив позицияси билан қандай боғланиши ва у дунёда қандай ўрнини эгаллашни хоҳлашини англатади. Айнан мана шу ички позиция унинг воқеликка, атрофидаги одамларга ва ўзига бўлган муносабатини белгилайди [8].

Шахснинг шаклланиши ижтимоийлашув жараёнида, яъни бошқа одамлар билан мулоқот қилиш жараёнида содир бўлади. Мулоқот жараёнида бошқаларнинг таъсири остида нафақат инсон маданияти, ўзбошимчалик билан ақлий жараёнларнинг ривожланиши, шахснинг ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ўз-ўзини англаш ва унинг идентификациясини ҳис қилиш, ўзини бошқа одамларнинг шахси ва ҳ. к. каби ақлий ҳаётининг янада глобал таркибий қисмлари шакллантирилади. “Темурбеклар мактаб”и ўқувчисида “мен”нинг ривожланиши муҳим омил ҳисобланади. Агар одамнинг янги вазиятларга мослашишга вақти бўлмаса, руҳий номутаносиблик таҳдиди мавжуд.

“Темурбеклар мактаби” ўқувчилари ўқув фаолиятининг яна бир педагогик шартига фаоллаштириш, кўп жиҳатдан мустақилликка эътибор бериш керак. “Темурбеклар мактаби” ўқувчиларининг тафаккури тобора мустақил, фаол ва ижодий характер касб этмоқда. “Темурбеклар мактаби” ўқувчилари ақлий ривожланиши кўникмаларни тўплаш ва интеллектнинг индивидуал сифатларини ўзгартиришда эмас, балки ақлий фаолиятнинг индивидуал услубини шакллантиришдадир.

Илк ўспиринлик даврининг асосий ижтимоий вазифаси – бу касб танлаш. У “Темурбеклар мактаби” ўқувчилари ривожлантиришнинг психологик марказига айланади, уларда ўзига хос ички позицияни яратади, яъни мактаб ўқувчилари

келажакка интиладиган одамлардир ва улар учун мавжуд бўлган ҳамма нарса фақат шахсининг шу йўналишидан келиб чиқади. Ижтимоий ва шахсий ўзини ўзи анлаш – бу катталар дунёсидаги ўз ўрнини аниқ йўналтириш ва белгилашни англатади. Ақлий қобилиятлар ва қизиқишларни фарқлаш билан бир қаторда, уларсиз касб танлаш жуда қийин, бу ўзини ўзи билишнинг интеграл механизмларини ишлаб чиқишни, дунёқараш ва ҳаётий позицияни аниқлашни талаб қилади. “Темурбеклар мактаби” ўқувчиларининг янги ижтимоий позицияси унинг учун ўқитишнинг маъносини, унинг вазифаларини, шаклларини, усулларини ўзгартиради. “Темурбеклар мактаби” ўқувчилари таълим жараёнини келажак учун нима бериши, уларнинг келажакдаги фаолияти ҳақидаги ғояларига мос келадими ёки йўқлиги нуқтаи назаридан баҳолайдилар. Бу ёшда таълим ва касбий қизиқишлар ўртасида яқин алоқа ўрнатилади. Агар илк ўспирилик даври таълимга бўлган қизиқиши касб танлашни белгилаб қўйса, “Темурбеклар мактаби” ўқувчиларида бунинг акси бўлади: касб танлаш таълим қизиқишларини шакллантиришга ёрдам беради. “Темурбеклар мактаби” ўқувчилари учун таълим муайян ҳаётий маънога эга бўлади, чунки билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш келажакда жамият ҳаётида тўлиқ иштирок этишнинг муҳим шартига айланади.

“Темурбеклар мактаби” ўқувчиларининг коммуникатив компетентлигини шакллантириш учун зарур бўлган навбатдаги дидактик шарт – бу ўқитувчининг қулай нутқ механизмларини ишлаб чиқиши ҳисобланади. Л.С.Виготскийнинг нутқнинг функционал хилма-хиллиги ҳақидаги фикрига кўра, бу ерда ҳар бир функция маълум лингвистик воситаларга мос келади: нутқдаги функционал ўзгаришлар унинг тузилиши, яъни шаклининг ўзгаришига олиб келади. “Ҳар қандай хат ёки хабар мазмунини бошқа шахсга етказиш учун бу хабарни маълум бир синфга, ҳодисаларнинг маълум бир гуруҳига таснифлашдан бошқа йўл йўқ ва бу, шубҳасиз, умумлаштиришни талаб қилади” [2].

Нутқ ҳаракатининг бундай талқини нутқ акти тузилишининг мазмунли (ҳаракат вазифаси туфайли) оператив (ҳаракат шартлари билан белгиланадиган) қисмларини ажратиб кўрсатиш имкониятини таъминлайди. Нутқ ҳаракатининг семантик қисми (бошқалари каби) дастурлаштирилган.

И.А. Зимняя инглиз тилини ўзлаштиришнинг психологик ва психолингвистик жиҳатларини ўрганувчи нутқини яратишнинг принципал жиҳатдан ўхшаш моделини таклиф қилди. Нутқни фикрни шакллантириш ва ривожлантириш воситаси сифатида белгилаб, у нутқ жараёнида учта асосий даражани ажратади: мотивацион-рағбатлантириш, шакллантирувчи ва амалга ошириш. Ҳаракатга йўналтирилган фаолиятнинг “ички қиёфасига” асосланган рағбатлантириш даражаси бутун нутқ жараёнининг “бошланиши”дир. Бу ерда эҳтиёж фаолият субъектида “ўз англаш”ини топади. “Бундан келиб чиқиб, объект – фикр “объективлаштирилган эҳтиёж” сифатида ички мотивга айланади, яъни нутқ фаолиятини ўзига хос тарзда рағбатлантиради” [6].

Юқоридаги фикрлардан кўринадики, “Темурбеклар мактаби” ўқувчиларини инглиз тилига ўргатишнинг педагогик-психологик шароитларини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ. Айниқса, ўқитиш жараёнини самарали ташкил қилишда уларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини инобатга олиш муҳим аҳамият касб этади. Бу эса ўқув фаолиятида ўқувчи шахсининг ёш ва психологик хусусиятларини ҳисобга олиш лозимлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Богоявленский Д.Н. Психология учения русскому языку // Русский язык в школе. 1977. – № 5. – С. 79.
2. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка / под ред. А.А. Леонтьева и А.Р. Лурия. – М.: АПН РСФСР, 1956. – С. 300–312.
3. Гальперин П.Я. К исследованию интеллектуального развития ребенка. II Возрастная и педагогическая психология: Тексты / Сост. и комплект. Шуаре Марта А. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – С. 96–109.
4. Дидактика современной школы. Пособие для учителей / под редакцией В.А. Онищука. – М.: Советская школа, 1987. – 62 с.
5. Жуйков С.Ф. Психологические основы повышения эффективности обучения младших школьников родному языку. -М.: Педагогика, 1979. – 184 с.
6. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорения на иностранном языке. – М., 1978. – С. 71.
7. Кулюткин Ю.Н., Бездухов В.П. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя. -Самара: Изд-во СамГПУ, 2002. – 400 с.
8. Леонтьев А.А. Психолингвистические проблемы общения и обучения языку. – М, 1976. – С. 8–29.
9. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. – Липецк: ЛГПИ, 1998. – 159 с.
10. <http://elibrary.namdu.uz/Namangan%20Davlat%20Universiteti%20professor%20va%20o'qituvchilarining%20adabiyotlari/%D0%BB%D0%B8%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%80%D1%8F3/%D0%9C%D0%B0%D2%9B%D0%BE%D0%BB%D0%B0%20%D0%9D%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%BA%20%D2%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2.pdf>